

---

**ЗНАМЕНИТІ ПОДІЇ  
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

**РОМАН ОФІЦИНСЬКИЙ**

**ІСТОРІЯ УПА**

Харків  
«Фоліо»  
2021

---

*Вступ*  
«ЗРОДИЛИСЬ МИ ВЕЛИКОЇ ГОДИНИ...»

Сакральне 14 жовтня — символічна дата заснування Української повстанської армії, згідно з постановою підпільного уряду й парламенту — Української головної визвольної ради 1947 року. Є також Днем захисника України, що встановлений указом президента України якраз на Покрови Пресвятої Богородиці 2014 року. Це засвідчує державотворчу спадкоємність.

Як ішлося в постанові, у жовтні 1942 року на Поліссі збройні відділи започаткували УПА, а її святковий день — козацьке свято Покрови. Тоді вживали прикметник не «повстанська», а «повстанча».

Ця військово-політична формація змагалася за відновлення Української Держави. У ній воювали загалом сто тисяч осіб: до вересня 1949-го в регулярних силах, а в збройному підпіллі до 1960 року. За будь-яку причетність до неї в СРСР репресували півмільйона осіб, а, згадуючи, лякали незгірш за «розп'ятого хлопчика» на українському Донбасі 2014 року в постановці російських телевізійних диверсантів.

УПА продовжила визвольні традиції Української революції 1917—1921 рр., міжвоєнного підпілля — Української військової організації, Організації українських націоналістів.

Відтак надихала мирний рух опору та національне відродження 1960—1990-х.

Українську військову організацію 1920 р. ініціювали ветерани збройних сил Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки<sup>1</sup>. Вона влилася в Організацію українських націоналістів, засновану 1929 року.

Обидва об'єднання очолював полковник Євген Коновалець. Йому було 47 років, коли 23 травня 1938 року у Роттердамі він був убитий радянським терористом. Коновальця замінив полковник Андрій Мельник. У 1940 році ОУН розкололася на мельниківців (поміркованих прибічників чинного голови) і бандерівців — революційно налаштованих соратників Степана Бандери. 15 жовтня 1959 року у Мюнхені 50-річного Бандеру убив агент КДБ.

У жовтні 1939 року в ОУН було 9 тис. членів, а з прихильниками — понад 40 тис. осіб [14, с. 15, 17, 32, 94; 21, с. 51]. Вони проникали в органи влади західних областей УРСР. Олександра Луцького (згодом командир УПА-«Захід») обрали до Народних Зборів Західної України. Михайло Степаняк, невдовзі член центрального проводу ОУН(б), секретарював у Бережанській міській раді.

Перед початком німецько-радянської війни в співпраці з військовою розвідкою (абвером) збройних сил Німеччини (вермахту) утворено підрозділи спеціального призначення — Дружини українських націоналістів — батальйони «Нахтігаль» (сотник Роман Шухевич) і «Роланд» (капітан Євген Побігущий).

Ці сімсот вояків зіграли історичну роль, стали ядром УПА всупереч бажанню тих, хто їх вишколив. «Нахтігаль» увійшов

---

<sup>1</sup> Назву «Західно-Українська Народна Республіка» та ін. автор подає за тогочасним правописом (*прим. ред.*).

до Львова 30 червня 1941 року. Провідні націоналісти скликали Народні збори, які схвалили Акт відновлення Української Держави.

Поворотна подія відбулася ввечері в залі товариства «Прогрес». Обраний главою уряду Ярослав Стецько наголосив, що союз із Німеччиною можливий за умови визнання незалежності України. Творити українську владу на схід вирушили тисячі націоналістів у похідних групах.

Про відновлення незалежної України повідомили глав Іспанії, Італії, Хорватії, Німеччини. Державне будівництво тривало недовго. 11 липня окупанти заборонили політичну діяльність. У десятках поселень масово підтримали Українську Державу [21, с. 133].

Однак 16 липня 1941 року канцлер Адольф Гітлер розділив українські землі між Генеральною губернією (Галичина) і райхскомісаріатом Україна (Волинь та ін.). Румунії відійшла Буковина, Бесарабія, Трансністрія. Закарпаття з дозволу Гітлера окупувала й анексувала Угорщина двома роками раніше.

Жорстка німецька протидія державотворенню українців спровокувала опір.

Власне, Українська повстанча армія вперше появилася восени 1921 року. Так іменували загони генерала-хорунжого Юрія Тютюнника, що прорвалися в радянський тил, аби підняти повстання і відновити Українську Народну Республіку. Рівно за два десятиліття цю назву поновив отаман Тарас Боровець, сподвижник уряду УНР в екзилі, а від нього запозичила ОУН(б).

Найперші історії УПА — радянська і німецька — написані розвідниками. Радянську версію виклав народний комісар державної безпеки УРСР Сергій Савченко народному комісару державної безпеки СРСР Всеволоду Меркулову

в повідомленні 1 березня 1944 року [25, с. 55—59]. Про що мовилося?

По-перше, якраз у Рівненській, Волинській, Тернопільській, Житомирській, Вінницькій, Кам'янець-Подільській та ін. областях, «особливо на Волині і Поділлі», активно діяли чисельні «банди українських націоналістів-бандерівців». Точніше УПА — збройні сили ОУН(б).

По-друге, підкреслено, що попри жорстокі німецькі репресії ОУН(б) чисельно зросла, розгорнувши до початку 1943 року повсюдно в Україні підпільні осередки та бойові групи. Їх підживлювали «дрібнобуржуазна і куркульська стихія» в західних областях, а в східних — уламки націоналістичних об'єднань, розгромлених доти радянськими каральними органами.

По-третє, УПА породили німецькі репресії щодо Степана Бандери та його прихильників, які 30 червня 1941 року відновили у Львові Українську Державу. Німецька окупаційна влада в листопаді 1941 року отримала директиви не допускати бандерівців у місцеве самоврядування та знищувати їх, а вони розгорнули підпільну мережу й озброєні осередки — боївки.

По-четверте, у березні 1943 року з отих боївок виросла УПА. Перший головний командир — на псевдо Юрко (вочевидь, ішлося про Василя Івахіва), а від травня 1943 року — Клим Савур — Дмитро Клячківський, котрого сплутали з Романом Шухевичем. Становлення УПА пояснювали боротьбою з німецькими окупантами та радянськими партизанами, що взимку 1942—1943 рр. отаборилися на Волині та Поліссі.

По-п'яте, у Західній та Правобережній Україні скоординовано діяли дві самостійні бандерівські воєнні структури: власне УПА (Рівненська, Волинська, Тернопільська, Житомирська, Вінницька, Кіровоградська області) й Українська на-

родна самооборона — Львівська, Дрогобицька, Станіславська області.

Про склад і структуру повстанської армії народний комісар внутрішніх справ УРСР Василь Рясний надав 2 березня 1944 року окрему довідку заступнику народного комісара внутрішніх справ СРСР Василю Чернишову [25, с. 62]. Загальне число «учасників бандформувань УПА» визначили в 60—90 тис. осіб. Їхні бойові дії охопили повністю Волинську та Рівненську області, частково — Житомирську, Кам'янець-Подільську, Кіровоградську, Київську.

Перша німецька історія УПА представлена в аналітичній довідці від 2 листопада 1944 року для міністерства окупованих східних територій та начальника відділу й професора Берлінського університету Герхарда фон Менде, спеціаліста з історії та культури національних меншин СРСР [25, с. 387—396]. Її ключові тези такі:

1. УПА підпорядкована політично ОУН, що прагнула незалежної України й вважала головними історичними ворогами українського народу Радянський Союз (Росію) і Польщу. Інші країни, зокрема Німеччину, використовувала в інтересах визвольного руху.

2. УПА виражала національну волю до опору, бо чисельно, єдністю, активністю переважала подібні спільноти. Бувши західноукраїнською (виникла на Волині), мала сильні відгалуження у Великій Україні (підрадянській). Була продовженням нелегальних боївок за панування Польщі. Радянський наступ на Захід вирішально посилив УПА, що на галицьких землях зміцнилась УНС.

3. На початку 1944 року українські партії домовлялися про єдиний політичний фронт. Бандерівці перемогли, рекрутуючи найактивніших. У 1941—1943 рр. серед них поширились

антинімецькі настрої та орієнтація на західні держави. За дотриманням цієї лінії пильнувала служба безпеки ОУН(б).

4. Зовнішньополітична концепція повстанців живилася з англійських джерел і передбачала смертельне виснаження окупантів: Німеччини та Радянського Союзу. УПА «малою війною» послабляла Червону армію, уповільнюючи просування на Захід.

5. Стосовно поляків взято курс на знищення, а національні меншини СРСР (білоруси, народи Кавказу, Середньої Азії та ін.) бачили союзниками, включили їхні підрозділи в УПА.

6. УПА утворилася несподівано швидко, до неї перейшли українці з німецької служби — у вермахті та поліції. Її ріст стримували нестача навчених командирів середньої та молодшої ланки. Їх рекрутували з піхотної дивізії військ СС «Галичина», готували у власних школах і навчальних таборах у Карпатах.

7. УПА збудували не за загальновійськовим, а територіальним принципом, що врахував історико-регіональні реалії. Засади бойової підготовки запозичено у вермахту, де вишкіл пройшла значна частина повстанських командирів. Волинськими повстанцями керували в основному галицькі українці.

8. Група УПА-«Захід» (Галичина) виникла як УНС, оскільки галичани конфліктували зі «східняками» (підрадянська Україна і Волинь, що до 1917 року входила до Росії), опиралися на західну культуру та греко-католицизм із прихильним духовенством.

9. Група УПА-«Північ» (Волинь) слугувала містком між групами «Захід» і «Схід» (насправді її не сформували, вочевидь, мовили про «Південь»). Вікова належність до Росії та православ'я поєднувала волинян з Великою Україною, а перебування в складі міжвоєнної Польщі — з галичанами. Політична традиція Великої України (петлюрівська) наклалася

тут на галицьку — ОУН. Склад групи «Північ» (волиняни, галичани, підрадянські українці, росіяни, кавказці, туркестанці) характеризувало Волинь як проміжний край. За активністю «Північ» не поступалася «Заходу», а за радикальністю переважала.

10. Група УПА-«Схід» (Радянська Україна) приростала українцями й частково росіянами, дезертирами з Червоної армії. Мабуть, говорилося про зовсім незгадану групу УПА-«Південь».

11. Число причетних до УПА коливалася між 400 тис. і мільйонами осіб. Ішлося про: а) регулярні сили — воєнне ядро, б) народне ополчення, здатне зібратися залежно від часу й обставин. Конкретні дані були щодо групи «Захід» влітку 1944 року — 10 тис. осіб. Регулярні сили не зростали відповідно до наявних резервів, аби не знижувати злагожденість, дисципліну, бойову міць.

12. Чисельність регулярних сил УПА оцінювали в 50—80 тис. осіб. Важливе значення мали допоміжні резерви: спостереження, розвідка, зв'язок. Радянське керівництво для боротьби з УПА часто відволікало війська НКВС і РСЧА чисельністю до полку і дивізії.

Коли про створення Української головної визвольної ради повідомили райхсміністра окупованих східних територій Альфреда Розенберга 17 листопада 1944 року, то нарахували 60 тис. активних бійців УПА [25, с. 427—428]. Зауважили широкую підтримку в народі: лікування, продовольство, кур'єрський зв'язок тощо.

Інформаційна війна проти УПА велася непримиренно відразу з її появою, з трафаретним натиском на колабораціонізм. Німецька пропаганда називала її породженням «московських жидів», а радянська — «українсько-німецькими буржуазними націоналістами».



Недарма в тому питанні громадяни сучасної України мислять неоднаково. Земляки повсюдно спорудили пам'ятники повстанцям. Східніше не вивітрилися ще радянські вигадки про УПА на кшталт «засуджена Нюрнберзьким трибуналом».

Про УПА оприлюднені серії збірників документів і монографій, а також популярні видання, художні та документальні фільми, соціальні сторінки, розраховані на масового читача та глядача [7; 10; 27]. Як і пропонується книжка, де нема надмірних покликів і фактографічних перевантажень, а безпристрасно й предметно зображено переломні події кількома поколіннями тому.

У розмаїтті джерел і лабіринтах заплутаних суджень, де доволі перебільшень і применшень, упосліджень і прикрашувань, нелегко дійти мети. Але ціль благородна — пізнати минуле, яким є — справжнім. Без нього не було б нас.

---

*Розділ 1*  
ІДЕЙНІ ЗАСАДИ

Українські землі в складі міжвоєнних держав були внутрішніми колоніями — відстала економіка, привілейовані колоністи, цілеспрямована асиміляція. Колоніальна політика Польщі привела на світ радикальних націоналістів, а нацистської Німеччини — творців Української повстанської армії.

УПА домінувала у військовій сфері, а в політичній — ОУН(б). Вони ж ініціювали вищий орган державної влади — Українську головну визвольну раду — як багатопартійну коаліцію. Противники досі закидають їм тоталітаризм, ксенофобію, антисемітизм.

Насправді повстанців світоглядно виховували твори Тараса Шевченка, Дмитра Донцова, Джека Лондона, а фізично й морально — скаутська організація «Пласт».

Книжка «Націоналізм» 1926 року, де Донцов окреслив чин — самопожертву заради ідеї, окрилила своєрідний військово-політично-релігійний орден — ОУН. Вітання «Слава Україні! Героям слава!», поняття «Бог і Україна», «Декалог українського націоналіста», «12 прикмет українського націоналіста», «44 правила життя українського націоналіста» суголосні з церковними канонами.

Їх уклали вихованці «Пласту» Степан Ленкавський («Декалог», «12 прикмет») і Зенон Коссак («44 правила»), які краще знали британський скавтинг, ніж ідеологію фашистів і нацистів. Багато командирів УПА (Роман Шухевич, Олекса Гасин та ін.) теж були пластунами.

«Пласт» — щодень корисні справи, плекання сили волі. Через те молоді українці зачитувалися пригодницькими оповіданнями та романами Джека Лондона [9, с. 13, 15]. Ідеологію націоналізму найбільше черпали з ліричної збірки «Кобзар» Тараса Шевченка, зосібна знамените: «Борітеся — поборете, вам Бог помагає!»

Першими програмними документами УПА стали відозва її головної команди «Українці!» й однойменна листівка 20 травня 1943 року. У липні 1943 р. журнал «До зброї» вмістив заяву «За що бореться УПА». З них зрозуміло, що йдеться не про «партійну армію», а про військо всієї нації, котра спонукала «батьків-засновників» до політичного оновлення.

Авторитарні та тоталітарні захоплення припинив демократичний поворот на Третньому надзвичайному зборі ОУН(б) 21—25 серпня 1943 р. у с. Веснівка, 30 км на південний захід від м. Тернопіль. Відтоді вважалося, що успішний розвиток нації можливий за суверенітету та самодостатності. Задекларовано «економічний націоналізм» — захист свого виробника у світовій конкуренції за вільного ринку. Цим шляхом ішли потім розвинуті країни.

Саме зібрання проводилось як волосна нарада 27 мужів довір'я. Учасники — Роман Шухевич, Микола Лебедь, Микола Арсенич, Яків Бусол, Дмитро Маївський, Лев Ребет, Михайло Степаняк, Василь Сидор, Мирослав Прокоп, о. Іван Гриньох та ін. Вів засідання Ростислав Волошин.

## Зміст

Вступ. «Зродились ми великої години...» .....	3
Розділ 1. Ідейні засади .....	11
Розділ 2. Структура, чисельність, нагороди .....	24
Розділ 3. Політичне і військове керівництво .....	38
Розділ 4. Зброя і тил .....	49
Розділ 5. Повсякдення бійців і командирів .....	56
Розділ 6. Союзники і противники .....	65
Розділ 7. Важливі бої .....	79
Розділ 8. Закордонні рейди .....	87
Розділ 9. Завершення збройної боротьби .....	95
Розділ 10. Ставлення до УПА в різних країнах .....	110
Заключення. Уроки визвольної війни .....	116
<i>Про автора</i> .....	120
<i>Джерела</i> .....	120
<i>Скорочення</i> .....	123
<i>Перелік ілюстрацій</i> .....	125